

Şehristânî'nin *Nihâyetü'l-ikdâm*'ı sözü geçen terminolojinin sıkça kullanıldığı tipik kelâm metinlerinden biridir. Kendisinin âlemin yaratılmışlığını ve sonluluğunu ispat ederken gösterdiği çaba, Gazâlî'den sonra geçen yıllara rağmen İslâm filozoflarına ait fikirlerin kelâm çevrelerinde ciddi tehdit olarak algılanışından hiçbir şey eksiltmediğini ortaya koymaktadır. Kelâmciya göre âlemin sonradan ve yoktan yaratılmış olduğu inancı bütün dinlerde müşterek olup Milet okulu gibi bir grup eski Yunan filozofu da aynı doğrultuda görüşlere sahiptir. Ancak Aristo ile birlikte bu inanç ve telakkiden bir kopma meydana gelmiştir. Aristo'yu izleyen Fârâbî ve İbn Sînâ gibi İslâm filozofları bir yaratıcısı olduğunu kabul etmekle beraber âlemin ezeli, göksel hareketin de sonsuz olduğunu ileri sürmüşlerdir (*Nihâyetü'l-ikdâm*, s. 5 vd.).

BİBLİYOGRAFYA :

Eflâton, *Philebus*, 15^d-17^a, 23^c-26^d; a.e. (trc. B. Jowett, *The Dialogues of Plato* içinde), Oxford 1875, IV, 54-56, 63-67; Aristoteles, *Fizik*, 202^b-208^a; a.e. (trc. Saffet Babür), İstanbul 1997, s. 105-135; Ya'küb b. İshak el-Kindî, *Felsefî Risâleler* (trc. Mahmut Kaya), İstanbul 2002, s. 148-151, 199-211; İbn Sînâ, *eş-Şifâ' et-Tabî'iyât (1)*, s. 209-232; Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm fi 'ilmi'l-kelem* (nşr. A. Guillaume), London 1934, s. 5-89; F. E. Peters, *Greek Philosophical Terms*, New York 1967, s. 19-20, 155; W. D. Ross, *Aristoteles* (trc. Ahmet Arslan), İzmir 1993, s. 103-104; M. Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı* (trc. Burhan Köroğlu v.dğr.), İstanbul 1999, s. 231-272; H. A. Wolfson, *Kelâm Felsefeleri* (trc. Kasım Turhan), İstanbul 2001, s. 315-331; İlhan Kutluer, *İbn Sînâ Ontolojisinde Zorunlu Vartık*, İstanbul 2002, s. 87-112; Hüseyin Sanoğlu, *İbn Rüşd Felsefesi*, İstanbul 2003, s. 183-198; S. Pines, "An Arabic Summary of a Lost Work of John Philoponus", *IOS*, II (1972), s. 320-352; H. P. Owen, "Infinity in Theology and Metaphysics", *The Encyclopedia of Philosophy* (nşr. P. Edwards), New York-London 1972, IV, 190-193.

İLHAN KUTLUER

MÜTENEBBÎ

(المتنبى)

Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fî el-Kindî el-Mütenebbî (ö. 354/965)

Arap şairi.

303 (915-16) yılında Kûfe'nin Benî Kinde mahallesinde doğdu. Soyu, Yemen Mezhep kabilesinin kollarından Benî Cu'fî b. Sa'd el-Aşîre'ye dayanır. Şeceresi Ahmed b. Hüseyin b. Mürre b. Abdülcebâr olarak da geçer (İbn Hallikân, I, 62). Babasının laka-

bı olan İdânû's-sikâ terkibi Abdân es-Sekâ şeklinde okunarak onun Kûfe'nin Kinde mahallesinde deveyle suçluluk yaptığına dair anekdotlar ortaya konulmuştur (İbrâhîm el-Ureyyız, s. 60). Hayatı boyunca Güney Arapları'nı üstün görmesine rağmen nesebini gizlemesi, fitne ve ihtilâllerin yoğun olduğu dönemde kabilesi sebebiyle kendisine düşmanlık edilmesinden çekinmesi veya ailesinin yoksulluğu sebebiyledir.

Öğrenimine Kûfe'de başladı. 312'de (924) Karmatî istilâsından dolayı ailesiyle birlikte Semâve çölüne göç etti. Bedevî hayatı yaşayan Araplar arasında iki yıl kalarak dil yeteneğini geliştirme, lügat, şiir, hikmet ve emsal öğrenme imkânı buldu. 315 (927) yılının başlarına doğru babasıyla beraber çölden Kûfe'ye dönünce kendini şiire verdi; Ebû Temmâm'ı ve Buhtürî'yi taklit edip ilk ürünlerini vermeye başladı. Ailesinin yoksul olmasının da etkisiyle karşı durulmaz bir arzu duyduğu servet, şöret ve iktidarın en güvenli yolunun şiir olduğunu düşünerek ilk övgüsünü Ebû'l-Fazl el-Kûfî adında felsefe kültürüne sahip Şii-Karmatî eğilimli bir zengine takdim etti. Kasidede Bâtîni-Karmatî inancına uygun ifadelerin yer alması onun inanç ve felsefesinin etkisi altında kaldığına, hayata ve insanlara karşı baş kaldıran sert mizacının ve kötümser felsefesinin bundan kaynaklandığına, dünya hayatının aldatmadan ibaret olduğuna dair görüşünün ve dinî nasların sınırlayıcı kayıtlarından kurtulma fikrinin bu felsefeden geldiğine dair görüşler ileri sürülmüştür. Tâhâ Hüseyin ve R. Blachère bu kanaati taşıyanlardan bazılardır. Şevkî Dayf ve birçok çağdaş yazar ise bunu genç şairin takdim edilme arzusu ve kültürünün enginliğini gösterme amacıyla ilgili görmüş, hatta onun birçok şiirinde, Bâtîniyye-Karmatîyye gibi Arap ve İslâm toplumunu bozma niteliği taşıyan akımlara karşı mücadeleci tavrını ortaya görüşlerinin tesbit edildiğini belirtmiştir (Muhammed Berrâde, I, 100-111; M. Muhammed Hüseyin, XVIII [1964], s. 1-47).

Mütenebbî, 316 (928) yılının sonlarına doğru muhtemelen Karmatîler'in Kûfe'yi ikinci defa yağmalaması üzerine babasıyla birlikte Bağdat'a gitti. Burada İbn Düreyd, İbnü's-Serrâc, Ahfeş el-Asgar, Ebû Ömer ez-Zâhid (Gulâmu Sa'leb), Niftâveyh, İbn Dürüstevyeh ve Ebû Ali el-Fârisî gibi dilcilerden lügat, nahiv, edebiyat ve şiir dersleri aldı; tüküphanelerin ve kitapçıların müdavimlerinden oldu. Hallâc-ı Mansûr olayında rolü bulunduğu bilinen mutasavvıf Ebû

Ali (Hârûn b. Ali) el-Evâricî'ye methiye yazması ondan tasavvuf kültürü aldığı ve etkisinde kaldığı şeklinde yorumlanmıştır. Bazı şiirlerinde tasavvufî ifadelerle yer vermesi, bu alandaki engin kültürünü ortaya koyarak övdüğü kimseler tarafından beğenilme arzusu olarak algılanması şairin tabiatına daha uygun düşen bir yaklaşımdır. Muhammed b. Ubeydullah el-Alevî'ye yazdığı methiye de bu dönemde kaleme alınmıştır. 318'de (930) Suriye'ye gidip çeşitli şehir ve beldelerde gezginci şair olarak dolaştı, basit ücretler karşılığında methiyeler kaleme aldı. Menbic bölgesi bedevî reislerine, Trablusşam ve Lazkiye ediplerine yazdığı şiirler bu devreye rastlar. Bu dönemin şiirleri Ebû Temmâm ve Buhtürî'nin tesiri altında genellikle aceleye gelmiş, orta derecede neo-klasik tarzı yansıtan kasidelerden oluşur.

Bu deneme devresindeki şiirlerinin takdir edilmediğine öfkelenen Mütenebbî ücret karşılığında methiye yazmaktan vazgeçti; servet, mevki ve iktidara kavuşmanın en sağlam yolunun kuvvet ve şiddetten geçtiği kanaatine varıp Lazkiye'de isyan propagandasına başladı. Ağır vergiler koyan yönetime karşı olan bu hareket, Semâve'nin batı yakasında Benî Kelb ve Humus bâdiyesi bedevîleri içinde kısa zamanda yayıldı. Mütenebbî bedevîler arasında büyük bir nüfuz kazandı. Onun bu hareketi Karmatîliğin isyan, şiddet ve sertlik yanlısı ilkelerinden yararlanmış olduğu şeklinde yorumlandı. Başlangıçta başarılı gibi görünen birkaç teşebbüsün ardından Mütenebbî yenilgiye uğradı. İhşidîler'in Humus valisi Lü'lü tarafından, o dönemde isyan çıkarınlara genellikle isnat edilen nebîlik iddiası suçlamasıyla 322 (934) yılı sonlarına doğru yakalanarak Humus'ta hapse atıldı. Tâhâ Hüseyin gibi çağdaş yazarlar şiirlerinde yer alan, gençler arasında yaydığı aksiyoner-devrimci fikirleri sebebiyle hapsedildiğini yazar (*Ma'a'l-Mütenebbî*, s. 166). 324'te (936) valiye özür dileyen bir methiye yazması üzerine Humus'u terketmek şartıyla serbest bırakıldı. Onun "Mütenebbî" lakabı bu olayla ilgili görülür. Aslında kendisi tarafından Kur'an'a nazîre olarak kaleme alındığı iddia edilen nesir parçaları (Hatîb, IV, 104) Mütenebbî isnadını haklı göstermek için uydurulmuş, edebî değeri onun gibi bir edibin sanatıyla bağdaşmayan yakıştırmalardır. Özellikle Ebû'l-Alâ el-Maarî'nin *Risâletü'l-ğufrân*'ında zikrettiği (s. 423-424) serkeş deveyi uysallaştırması, tükürüğü ile bıçak kesliğini iyileştirmesi, kendilerine havlayıp duran ve öleceğini söylediği köpeğin ölmesi, duyu

MÜTENEBBÎ

ötesi olarak algılanan bazı haberleri vermesi gibi mucize, keramet veya şahiye kabilinden anekdotlar da Mütenebbî lakabının yerleşmesi bağlamında ortaya konulmuş görünmektedir. Ancak peygamberlik iddiasına bedevîleri etkileyip nüfuz kazanmak amacıyla başvurulmuş olması da mümkündür. İbn Cinnî ise taraftarsız ve kimsesiz kalmışlığını anlattığı Semûd arasında Sâlih, yahudiler arasında İsâ gibi olduğunu beyan eden ve kendisini peygamberlere benzeten dizeleri sebebiyle ona Mütenebbî lakabının takıldığını ileri sürer (Ebû Mansûr es-Seâlibî, I, 8). İbn Reşîk de şiirlerinde ortaya koyduğu üstün başarı ve zekâ örneği dolayısıyla kendisine bu lakabın verildiğini söyler (*el-ʿUmde*, I, 45). Ancak Mütenebbî'nin bu lakaptan rahatsız olduğu göz önünde bulundurularak lakabın onu çekemeyen düşmanları tarafından takıldığını söylemek gerekir. Aslında siyasi ihtirasları olan bir kimsenin son peygamber inancının genel kabul gördüğü bir ortamda bu tür bir iddiaya kalkışması makûl görünmemektedir (M. Muhyiddin Abdülhamîd, VIII/1 [1937], s. 49-52). Mütenebbî'nin isyanından az önce ve isyanı sırasında kaleme aldığı şiirler ikinci dönem şiirlerini teşkil eder. Bunlar aşırı güven ve gurur duygularıyla yazılmış, yer yer geleneksel şiir kalıplarından ayrılan, ilham ve üslup itibarıyla daha güçlü ürünlerdir.

Hapiste iken her şeyden önce güçlü bir şair olması gerektiğini idrak eden Mütenebbî, 325-328 (937-940) yıllarında Dimaşk, Lazkiye, Taberiye, Halep, Antakya gibi şehirleri ve Lübnan'ın çeşitli yerlerini dolaşarak basit ücretler karşılığında orta halli kimseler ve küçük memurlar için methiyeler yazdı. Bu dönemde, üstün ırk olarak gördüğü Araplar'ın Türkler ve Deylem mevâlisî gibi kendine göre düşük seviyeli yabancılar tarafından yönetilmesine üzüntülerini dile getirdiği şiirlerinde ırkçı görüşler ortaya koydu (Vâhidî, s. 148, 160; Nâsîf el-Yâzîcî, s. 87, 96). Giderek şöhreti artan Mütenebbî, 328 (939) yılı başlarında Suriye emîrî'ü-ümerâsî İbn Râiğ'in Dimaşk valisi olan Arap menşeli Bedr b. Ammâr el-Harşânî el-Esedî ile tanıştı ve resmî şairi sıfatıyla onun için içten duygularını dile getirdiği yüksek ilham ürünü kasideler yazdı (Vâhidî, s. 206-245; Nâsîf el-Yâzîcî, s. 132-163). Hapis hayatının sona ermesinden itibaren bu devrede kaleme aldığı şiirler genellikle şekil yönünden büyük ilerleme kaydetmiş kasidelerle bazı irticâî şiirler ve Ebû Nuvâs tarzı bir av tasvirinden meydana gelen üçüncü tarz şiirlerini oluşturur.

Aşırı derecede gururlu olması, saray hayatının entrikalarına ayak uyduramaması ve kendisini çekemeyenler yüzünden vali ile arası açılan Mütenebbî saraydan ayrılarak Suriye çölünde inzivaya çekildi. Dimaşk Valisi Bedr b. Ammâr'ın yeniden Irak'a hareket etmesi üzerine inzivadan çıkıp tekrar methiye yazmaya yöneldi ve ikinci derecedeki bazı kimseler için övgüler kaleme aldı. 336'da (947-48) Hamdânî Emîri Seyfûddeve'nin Antakya valisi Ebû'l-Aşâir'in yanına giderek methiyelerini sundu. Vali, ertesi yıl Antakya'ya gelen Seyfûddeve'ye şairlik ve süvariliğinden övgüyle söz ettiği Mütenebbî'yi takdim etti. Seyfûddeve, sarayında birçok şair bulunmasına rağmen o dönemde Arap milletinin ve kendisinin özellikle Haçlılar'a karşı savaşlarını ve kahramanlıklarını daha güçlü bir tonda dile getirecek yiğit, savaşçı ve güçlü bir şaire ihtiyaç duyarak onu Halep sarayına davet etti. Mütenebbî şiirlerini huzurda oturarak okuması, el etek öpmemesi ve yılda en az üç kasidesine 3000 dinar ödemesi şartıyla Hamdânî sarayına girip Seyfûddeve'nin şairi oldu.

Mütenebbî'nin Bedr ile aralarının bozulduğu 329 (941) yılı ortalarından 337 (948) yılı başlarına kadar kaleme aldığı şiirler dördüncü tarz şiirlerini teşkil eder. Bu koleksiyonda neo-klasik kaside şekline sadık kalmış olmakla birlikte kadın aşkının dile getirildiği giriş kısımları (nesîb / teşbîb) asgari hadde indirilmiş, bazan bunun yerine hülyaları ile hayal kırıklıklarını dile getiren felsefî-irlik girişlere yer verilmiştir. Cesur, âlicenap ve cömert bir Arap reisi örneğini temsil eden hâmesi Seyfûddeve'ye bağlılığı samimi idi. Buna karşılık Seyfûddeve de şairinin kıymetini takdir ediyor, onu hediyelere boğuyor, kendisine arkadaş gibi davranıyor, seferlerinde yanına alıyordu. Mütenebbî de Halep'e dönünce hükümdarın Bizans'a ve bedevîlere karşı gerçekleştirilen savaşlarını tasvir ve terennüm ediyordu. Onun savaşları arasındaki kısa zamanlarda saray hayatına iştirak ediyor, çeşitli vesilelerle irticâî şiirler ve övgüler yazıyor (Vâhidî, s. 522-537; Nâsîf el-Yâzîcî, s. 376-395), Seyfûddeve'nin ölen yakınları için mersiyeler kaleme alıyordu (Vâhidî, s. 388 vd., 408 vd.). Mütenebbî'nin Seyfûddeve'nin yanında kaldığı dokuz yıl boyunca yazdığı şiirler sanat hayatının zirvesini teşkil etmekte olup beşinci tarz şiirlerini ve bütün eserlerinin üçte birini oluşturur. "Seyfiyyâtü'l-Mütenebbî" adı verilen bu şiirler, bizzat kendisinin de olayların içinde yer alması sebebiyle tarihî bakımdan birinci derece belge niteliği taşır.

Araplar'ın yanı sıra İslâm'ın da azametini tasvir eden bu ürünler onun eserlerinin ve belki de bütün Arap şiirinin en yüksek noktasını teşkil eder. Bu eserlerinde Bizans savaşlarının azametini Ebû Firâs el-Hamdânî'ye göre daha dolgun ve daha destanî bir eda ile tasvir etmiştir. Mütenebbî, Seyfûddeve'nin sarayında birçok âlim, edip ve şairle tanıştı, bir kısmından yararlandı, mağrur tabiatı ve sert mizacı yüzünden çoğunun düşmanlığını kazandı. Ünlü filozof Fârâbî ile tanışması ve ondan faydalanması da bu sırada olmuştur. Sarayda görüştüğü, dostluk kurduğu ve şiirlerindeki dil sorunlarıyla ilgili olarak muarızlarının itirazlarına cevap verdiği kaydedilen, şiirlerinin şârihi İbn Cinnî'nin konumu ise tarihî bakımdan güçlük arz etmekte, en azından bunun, İbn Cinnî'nin on beş-yirmi beş yaşları arasında iken gerçekleşmiş olması mümkün görünmektedir. Yine Ebû't-Tayyib el-Lugavî, İbn Hâleveyh ve Hâtimî gibi dil ve edebiyat âlimleriyle tanışması ve bir kısmından istifade etmesi de bu süreçte gerçekleşmiştir. Şair Bebbegâ da onun vefalı dostlarından biriydi. Kendisinden önce sarayın baş şairi olan Ebû'l-Abbas en-Nâmî ile Seyfûddeve'nin amcazadesi şair Ebû Firâs el-Hamdânî ve bunun yakın dostu dilci İbn Hâleveyh ise ona düşman olanların başında geliyordu. Ebû Firâs'ın düşmanlığının, Mütenebbî'nin yüksek sanatını kıskanmasından ya da onun Seyfûddeve'nin kız kardeşi Havle ile alâkasından ileri geldiği belirtilir, bazılarında göre ise böyle bir alâkanın mevcut olduğu iddiası asılsızdır.

Mütenebbî'nin kibir, azamet ve gururu tahammül edilmez bir noktaya varınca İbn Hâleveyh'in şiirindeki bir dil meselesiyle ilgili tartışmada Mütenebbî'nin yüzüne anahtar atıp onu yaralaması ve buna ses çıkarılmaması ya da bizzat Seyfûddeve'nin bir mecliste kendisine hokka fırlatması üzerine Mütenebbî ailesiyle birlikte 346 (957) yılının sonlarında Halep'ten kaçarak Şam'a sığındı. Oradan Filistin bölgesindeki Remle'ye gidip Kâfûr'un valisi İbn Tuğç'a methiye yazdı. Nihayet Fustat'a geçip İhşîdîler'in nâibi Habeşî emîr Kâfûr'un himayesine girdi. Muhtemelen kendisine Sayda valiliğini vaad etmiş bulunan emîr (Yûsuf el-Bedîî, I, 115), Mütenebbî'nin şiirlerinde açıkça ya da ta'riz ve telmih yoluyla bu vaadi hatırlatmasına rağmen onun asıl maksadını ve iktidar hırsını görerek vaadini yerine getirmedi. Hayatının üçüncü devresini teşkil eden ve en sıkıntılı zamanlarını oluşturan bu süreçte maddî ve mânevî hürriyetlerinden mahrum kalan

şair kalben nefret duyduğu hâmisine kaside yazmak mecburiyetinde kaldı. "Kâfûriyyâtü'l-Mütenebbî" adı verilen bu zoraki övgülerde Seyfûddeve'nin teveccühünü kaybetmenin üzüntüsü ile Kâfûr'a duyulan hinç güçlü bir şekilde sezilmektedir (a.g.e., I, 125 vd.). Uzun zaman geçmesine rağmen söz konusu vaadin yerine getirilmediğini gören şair diğer İhşidî kumandanı Rum asıllı Ebû Sücâ' Fâtik'in teveccühünü kazanmaya çalıştı, ancak bu zat 350'de (961) ölünce Kâfûr'la münasebeti daha gergin bir hal aldı. Neticede bir defa daha kaçmaya karar verdi, aynı yılın kurban bayramında Kâfûr'a ağır bir hicviye yazarak Arabistan çölünü güçlüklerle geçip Kûfe'ye ulaştı. Orada kısa bir süre kaldıktan sonra Bağdat'a giderek dostu, âlim ve edip Ali b. Hamza el-Basrî'ye konuk oldu. Burada Halife Tâi' -Lillâh, emirü'l-ümerâ Muizzüddeve ve Büveyhî Veziri Mühellebî için methiye yazmaktan imtina etmesi üzerine vezir *el-Eğânî* sahibi Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, Ebû Ali el-Hâtimî, İbnü'l-Haccâc ve İbn Sükkere el-Hâşimî gibi çevresindeki edip ve şairleri kıskırttı; onların, sanatını ve kişiliğini küçük düşürmeye çalışmalarına rağmen Mütenebbî kendilerine cevap bile vermedi (İbn Reşîk el-Kayrevânî, I, 92). Bağdat'ta ikameti sırasında daha önce Mısır'da yaptığı gibi ders okuttu, dostlarına şiirlerini açıkladı, bir ara Kûfe'yi ziyaret etti.

354 (965) yılı başlarında Büveyhî Veziri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in daveti üzerine gittiği Errecân'da vezirin himayesine mazhar olup ona birkaç methiye kaleme aldı. Aynı yılın yazında Büveyhî Sultanı Adudüddeve'nin davetiyle Şiraz'a giden Mütenebbî'nin ona yazdığı methiyeler en iyi eserlerinden sayılır. Şiraz'dan Bağdat'a geçerken Sevâdübağdat'ın batısındaki Nümâniye yakınında Deyrülâkûl denilen yerde Ramazan 354'te (Eylül 965), daha önce hakkında hicviye yazdığı Dabbe b. Yezid el-Utbî'nin dayısı Fâtik b. Ebû Cehl el-Esedî idaresindeki Benî Esed ve Benî Dabbe'den bir grup çapulcu bedevî tarafından yolu kesildi, meydana gelen çarpışma sonunda oğlu ve kölesiyle birlikte öldürüldü, divanının kendi yazdığı nüshası dahil bütün malı ve eşyası yağmalandı (Yûsuf el-Beddî, I, 227, 239).

Güçlü bir yapıya sahip olan Mütenebbî ilk yıllarını çölde bedevîler arasında geçirmesi, ayrıca Seyfûddeve'nin beraberinde yıllarca savaşlara katılmasının etkisiyle zorluklara katlanan, kuvveti ve kuvvetliyi yücelten, korkaklıktan nefret eden, gerektiğinde ölüme bile meydan okuyan bir kişiliği temsil ediyordu. Sınırsız bir yükselme

ve iktidar hırsı taşıyan, megalomani derecesinde kibir ve gurur duygusuna sahip bulunan, asla eğilmeyen, başkalarını küçük gören, dolayısıyla birçok düşman kazanan bir şahsiyetti. Daima doğru sözlü, yalandan nefret eden, sevdiklerini yürekten seven vefakâr bir karakter ortaya koymuştur. Bunun yanında hayata, insanlara ve zamana karşı kötümser bir felsefenin temsilcisiydi. Mal hırsına ve cimriliğine dair bazı anekdotlar naklediliyorsa da bu husus, mal ve serveti şeref ve onurunu koruma vasıtası saydığı bir felsefeyle ilgili görülmüştür.

Birçoklarına göre en büyük Arap şairi sayılan Mütenebbî'nin şöhreti bugüne kadar varlığını sürdürmüştür. Daha hayatta iken çevresini kuşatan ateşli hayranları eserinin kıymetini düşürmeye çalışan muhaliflerine karşı onu savunmuştur. Muhaliflerinin çoğu mizacından şikâyetçi olduğu gibi şair olarak da eleştiriler yöneltiyordu, ancak bu eleştiriler sadece bir zümrenin düşüncelerini yansıtıyordu. Onun vefatıyla birlikte gerçekleri birincilerden daha açık gören ve ikincilerin abartılarına düşmeyen tarafsız bir üçüncü kitle meydana gelmiştir. Bu yeni zümrenin fikrî üstünlüğü galip gelmiş ve Mütenebbî'nin çağdaşı olan nesil ortadan kaybolunca hemen bütün aydınlar şairin yanında yer almıştır. V. (XI.) yüzyıldan itibaren Mütenebbî adı "büyük şair" sanıyla eş anlamlı sayılmıştır. Bu sebeple onun edebî otoritesi Arap şiiri üzerinde görülen en önemli etkilerden olmuş, methiye yazan bütün Arap şairleri çeşitli ölçülerde onun tesirinde kalmıştır. Bugün Kuzey Afrika'da en çok okunan şair olduğu gibi Suriye ve Mısır'da da övgü ve hayranlık dolu yayınların konusunu teşkil etmiş, Mısır'da edebî meziyetleri ve felsefesinin cüretkârlığı kadar Araplık hislerinin coşkunuğu sebebiyle de takdir edilmiştir.

Divanında yer alan ve çeşitli kültür verilerini yansıtan şiirler âlim, kültürlü ve aydın bir şair portresi çizmektedir. Çok okuyan bir kimse olduğu, seyahatlerinde bile kütüphanesini yanında taşıdığı, vefatından sonra kütüphanesinde yer alan kitaplarda kendi el yazısıyla düştüğü birçok hâşşe ve not görüldüğü, İbnü'l-Amîd'in lugata dair bir eserini kendisinden okuduğu, Mısırlılar'a İbn Vellâd'ın *el-Mağşûr ve'l-memdûd*'unu okuttuğu ve bu eser üzerine eleştiriler yaptığı kaydedilir.

Mütenebbî'nin şiirleri kendi zamanında Suriye, Irak ve Mısır'da meydana gelen hadiselerin, Bizans ve Hamdânîler'le alâkalı olay ve savaşların tarihî bir tescildir. Bu du-

rum, onun geniş tarih kültürünü gösterdiği gibi şiirinde yer alan şehir ve mekân adlarına dair zengin bir envanter de engin coğrafya bilgisini ortaya koymaktadır. İnsanın tabiat ve davranışları ile hayat-ölüm ilişkisine dair tecrübesini yansıtan hikemiyat onun şiirine hâkim olan ana temelerdendir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in mâna, üslûp, kıssa ve istiarelerinden etkilenme ve esinlenmeler şiirine yansıyan temel özelliklerdendir.

Gerçekte hiçbir felsefî ekol veya tasavvufî mezhebin mütesibi olmadığı halde sırf çevresindeki aydın kesime engin kültürünü kanıtlamak ve onların takdirini kazanmak amacıyla şiirlerinde sūfestaîyye, hevâîyye, maddîyye gibi akımlardan söz etmiş; hareket-sükûn, fâsîs kıyas, ruhun ölümsüzlüğünden ve duyuşsal algının gerçekliğinden şüphelenme gibi düşüncelere yer vermiştir. Abdal, hulûl, tecellî, hal, havâtîr, hakikat-hayal, zâhir-bâtın, huzur-gaybet, zaman, yakın, killetten kesretin çıkışı gibi sūfiyye, bâtniyye, Karmatiyye ve Şîa sembolizmini onların abartılı üslûbu içinde şiirlerine yansıtmıştır (Şevki Dayf, s. 321-351). Yunan kültür ve felsefesinin hikemiyatını mantıkî kıyaslarla pekiştirerek yeni kalıplar içinde dillendirmiştir. İbn Abbâd, yazdığı risâlede Mütenebbî'nin hikmet ve mesel haline gelmiş 370'den fazla beytini, Hâtimî ise risâlesinde Aristo'dan esinlendiği 120 kadar vecize ve hikmet dizisini açıklamıştır.

Mütenebbî, özellikle Arap dili ve edebiyatı alanında gördüğü tahsilin yanı sıra bedevîler arasında yetiştirdiği için dilin bütün inceliklerine vâkıf olmuştur. Şiirlerinde Kûfe dil mektebinin mensubu olarak yaygın Basra anlayışına ters düşen şâz kullanımlara, şâz terkiplere, nâdir ve garip lugalara yer vermesi lugat ve nahiv sahasındaki geniş kültürünü kanıtlamak, takdir kazanmak, bilinçli olarak tefsir ve tevil güçlüğü ortaya koyarak dikkatleri çekmek gibi amaçlarla ilgili görülmüştür. Mütenebbî lugat ve nahiv meselelerini derinlemesine şiirine yansıtan ilk ve son şairdir. Başta İbn Hâleveyh olmak üzere birçok dilci ile arasında özellikle Seyfûddeve'nin sarayında çetin tartışmalar geçmiş, çekemeyenleri bunları karalama ve küçük düşürme vasıtası olarak kullanmıştır. Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiyye*'sinde Mütenebbî'nin bazı kıyas dışı kullanımına örnek vermiş, İbn Cinnî divanının şerhinde, İbnü's-Şecerî *el-Emâlî*'sinde, İbn Hişâm *Muğni'l-Jebîb*'inde problemli görülen bazı ifadeleri tevil ederek Mütenebbî'yi savunmuştur. Belâgat kitapları çoğu güzel

MÜTENEBBÎ

lik, bir kısmı da kusur örneği olarak Mütenebbî'den getirilmiş dizelerle doludur.

Mütenebbî'nin şiirleri parlak mânalar, serpiştirilmiş zengin hikmet ve meseller, abartılı anlatımlar, bedevî unsurlar, kötümser felsefenin tezahürleri, sınırsız bir yükselme hırsı ile onur, gurur ve kibrin, yiğitlik ve kahramanlık ile Araplık ruhunun terennümü; olayları, savaş ve ihtilalleri, dinî fikrî mezhep, akım ve görüşleriyle çağının tarihî tescili; hırs, tamah, şan, şöhrat ve yiğitliğiyle mustarip hayatının aynası konumundadır. Şiirinde istiare, müşâkele, cinas ve tıbâk (tezat) gibi geleneksel söz sanatlarını felsefî, tasavvufî ve lisanî telmihler ilâvesiyle lafız-mâna armonisi içinde kullanmıştır. İfade zarafetini esas alan Şam ekolünün en büyük temsilcisi sayılan Mütenebbî parlak teşbihler, zarif istiareler ve bazı lafzî sanatlarla süslü muhteşem bir üslûba sahiptir. Kasideye ya kadim şairler gibi gazelle başlar ya da doğrudan giriş yapar ve kasidelerini serpiştirilmiş hikmet dizeleriyle süsler. "Dizelerinde sebebinin açıklanması güç olan bir deha sırrı gizlidir" sözü onun şiiri hakkında yapılmış en gerçekçi değerlendirmeyi yansıtır.

Daha çok medih ve fahr olmak üzere hikmet, mesel, edep, mersiye, hiciv, gazel ve tasvir ele aldığı başlıca temalardır. Metihleriyle hayatını kazanan Mütenebbî övdüklerinin kahramanlık, mertlik, cömertlik, soyluluk ve zekâ durumlarını abartılı bir dille anlatmış, genellikle övdüğü kimse ile ilişkisi kesilinceye kadar övgülerini yalnız ona hasretmiş, kasideyi memduhu ile kendisi arasında ikiye ayırarak kendi erdemlerinden de söz etmiştir. Kıtalar hariç divanında yer alan 112 övgü kasidesi arasında en güzelleri Seyfûddevlle ile ilgilidir. Bunlar yürekten kopan bir sevgi ve duyguya tercüman olurken Kâfûr için kaleme aldığı zoraki övgüler ta'riz ve telmihler şeklinde yergi içlerini içerir. Kendisini herkesten üstün görmesinin doğal bir sonucu olarak çok miktardaki fahiye kıta ve dizelerinde kendini, ailesini, geçmişini ve şiirini över; çekemeyenlerini ve düşmanlarını yerer; zulümden nefret eden, üzerine yağın felâket ve musibetlere aldırmayan, ölüme meydan okuyan savaşçı kişiliğini ortaya koyar. Öldürülme olayında yolu kesildiğinde kaçıp kurtulmaya davranmışken kölesinin, "At, gece ve çöl tanır beni / Kılıç, mızrak, kâğıt ve kalem tanır beni" anlamındaki dizesini hatırlatması üzerine, "Kahrolası, beni katlettin!" demiş ve öldürülünceye kadar savaşmıştır.

Akıl hâkim olduğu mersiyelerinde yankınma ve acınma duygularından ziyade tâ-

ziye ve teselli dile getirilmiş, ölenin ve ailesinin erdem ve iyilikleriyle ölüm felsefesine dair hikmet ve mesellere yer verilmiştir. Kendi anneanesi, Seyfûddevlle'nin annesiyle kız kardeşi Havle ve Ebû Şücâ' Fâtik'le alâkâli mersiyeleleri en güzelleridir. Şahsî tecrübeleriyle Hint, Fars, Yunan kültür ve felsefelerine dair birikiminden doğmuş hikmet, mesel, vecize ve edep türü güzel sözler hemen bütün şiirlerinde yoğun biçimde yer alır. Dillerde dolaşan bu tür sözleri, Ebû'l-Atâhiye gibi sırf hikemiyata yönelmiş şairlerinkinden daha çok olup hayat-ölüm, zaman ve zamane insanları, insan tabiatı ve davranışlarına dair ilginç tesbitler ihtiva eder. Mütenebbî'nin fırtınalı hayatı tabiat manzaralarını seyretme imkânı ve fırsatı vermediğinden tasvire dair şiirleri azdır. Fakat onun Taberiye gölü tasviri, Şi'bû Bewvân tasviri ve Hummâ tasviri belki de bütün Arap şiirinin tasvir şaheserleri olarak kabul edilmiştir. Hasımlarını küçümseyen ve onların seviyesine düşmek istemeyen mağrur tabiatı yergiyeye müsait olmadığından bu konudaki şiirleri de fazla değildir. Çoğu kıtalar şeklinde olup 200 beyte ulaşmayan bu şiirler genellikle ta'riz ve telmihten öteye geçmez. Ancak canı acıtılınca ağır hiciv yeteneğini ortaya koyan şairin İhşîdî Emîri Kâfûr'la ipleri kopardığı zaman yazdığı ve onun fizikî kusurlarını karikatürize ettiği "Dâliyye"si bir hiciv şaheseri diye kabul edilir. Yine sert-ciddi ve mağrur erkek tabiatı, yüksek idealler uğrunda omuzunda ağır yük ve davalar taşıyan kişilik profiliyle uyuşmadığı için Mütenebbî'de kadın tasviri ve gazel teması da nadirdir; sadece bazı kasidelerinin girişinde geleneğin aksine asgari hadde indirilmiş vaziyette görülür. Ancak bu sertliğin arasında güzelliği hissettiren şiirlerinde gençliğini aralarında geçirdiği doğal güzelliği temsil eden bedevî kızlarını şehrihli kzlara tercih ettiği görülür.

Divanı. Mütenebbî'nin bizzat derleyip tertip ettiği ve öğrencilerine okuttuğu divanı bütün şiirlerini kapsamaz. Divanını Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ahmed el-Mağribî el-Müteyyem (ö. 400/1010), Ebû'l-Hasan Ali b. Eyyûb el-Kummî ile İbn Cinnî rivayet etmiştir. Son rivayet alfabetik dizimlidir. Divanda yer alan şiirler "Şâmiyyât" (2352 beyit), "Seyfiyyât" (1540 beyit), "Kâfûriyyât" (528 beyit), "Fâtikiyyât" (357 beyit) ve "Şîraziyyât" (396 beyit) olmak üzere toplam 5173 beyti (şârih Vâhidî'ye göre 5490 beyti) kapsar. Hüseyin b. Ubeydullah es-Sikillî, *et-Tekmile ve şerhu'l-ebiyâti'l-müşkile min (fi) Divâni Ebi't-Ṭayyib el-Mütenebbî* (nşr. Mâcid el-Ceâfire v.dğr., Yermük 1980; nşr. Enver Ebû Süveylim,

Amman 1985) ve Abdülazîz el-Meymenî, *Ziyâdâtü Divâni şî'ri'l-Mütenebbî* (Kahire 1345) adlı eserlerinde divanda yer almayan bazı şiir ve kasidelerini toplamış, Meymenî divana kaside ve kıta olarak kırk beş parça eklemiştir. İlk baskısı Kalkûta 1230'da (1814) (Muhibbî şerhiyle birlikte) gerçekleştirilen eserin tahkikli ve tahkiksiz olarak çok sayıda neşri ve baskısı yapılmıştır (Avvâd v.dğr., VI/3 [1397], s. 273).

Divanda yer alan şiirlerin hepsinin veya müşkil kısımlarının şerhine ve bazı şerhlerin eleştirisine dair IV. (X.) yüzyılın sonlarından itibaren ve daha çok V. (XI.) yüzyılda olmak üzere 100'e yakın Arapça eser (krş. a.g.e., VI/3 [1397/1977], s. 275-291) ve birkaç Farsça şerh yazılmıştır. İlk şerh Sa'd b. Muhammed el-Vahîd el-Ezdî el-Bağdâdî'ye (ö. 385/995) aittir. Mütenebbî'nin öğrencisi ve sadık dostu kabul edilen İbn Cinnî *Fesrû şî'ri'l-Mütenebbî* (nşr. Safâ Hulûsî, I, Bağdat 1390/1970; II, 1398/1978), *el-Fethu'l-vehbî 'alâ müşkilât-i'l-Mütenebbî* (nşr. Muhsin Gayyâd Uceyl, Bağdat 1393/1973) ve *Tefsîru mâ'ânî Divâni'l-Mütenebbî* adıyla üç şerh kaleme almıştır. Bu şerhler için aralarında Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî, Ebû Hayyân et-Tevhidî ve Şerîf el-Murtazâ'nın da bulunduğu edipler tarafından eleştiri eserleri kaleme alınmıştır. Divanın yayımlanmış diğer şerhlerinin müellifleri arasında Ebû'l-Alâ el-Maarrî, İrfîlî, İbn Side, Ebû'l-Yümn el-Kindî, Bataleyevsî, İbn Usfur el-İşbîlî, İbnü'l-Müstevfî, Muhammed Emîn el-Muhibbî, Nâsîf el-Yâzîcî ve Berkûkî gibi eski ve yeni isimler yer almaktadır. Ahmed b. Ali el-Mühellebî, *el-Me'âhîz 'alâ şurrâhi Divâni'l-Mütenebbî* adlı eserinde İbn Cinnî, Maarrî, Vâhidî, Ebû'l-Yümn el-Kindî ve Hatîb et-Tebrîzî şerhlerini eleştirmiş, eserin İbn Cinnî ve Maarrî eleştirileri kısmı yayımlanmıştır (nşr. Cemîl Mahmûd el-Mağribî, I-II, Mekke 1400/1980). Divanın Farsça şerhlerinden Muhammed b. İbrâhim'e (Kalkûta 1261) ve Muhammed Abdülmün'im Ubeydullah el-Hindî'ye (Agra 1300) ait olanlar basılmıştır. Abdülkâhir el-Cürçânî, Fuâd Efrâm el-Bustânî, Osman Ali el-Kar'âvî ve Nebîl Fâzıl, Mütenebbî divanından antolojiler meydana getirmişlerdir. Hammer-Purgstall (Alm.), Pietro Poolen (Lat.), O. Rescher (Alm.); A. J. Arberry (İng.), A. Wormhoudt (İng.), Silvestre de Sacy (Fr.) divanın tamamını veya ondan yapılmış seçmeleri tercüme etmişlerdir (daha fazla bilgi için bk. a.g.e., VI/3 [1397], s. 273-275).

Mütenebbî'nin şiirleri üzerine, başta Ebû Temmâm ile Buhtürî'den olmak üzere kadim şairlerden yaptığı iddia edilen serika ve intihallerle dil hataları ve bunlara yazılan reddiyelerle ilgili olarak çok sayıda eser yazılmıştır. Bu eleştirilerin bir kısmında şahsî husumet yüzünden küçük alâka ve benzerlikler de serika ve intihal kabul edilmiştir. Hâtimî, İbn Vekî, Sâhib b. Abbâd ve Ebû Sa'd (Saîd) Muhammed b. Ahmed el-Amîdî'nin eserleri bu kabildendir. Kâdî Ebû'l-Hasan el-Cürcânî, Seâlibî ve Abdülkâhîr el-Cürcânî gibi mutedil eleştirmenler, bunların birçoğunu tevârüd (rastlantı) veya şairler arasında ortak tema ve klişeler diye görmüştür. Bu konuda ilk eseri yazan râvisi Muhammed b. Ahmed el-Mağribî'dir (*el-İhtisârü'l-münebbî 'an fezâ'ili'l-Mütenebbî*). Daha sonra Sâhib b. Abbâd, *el-Emsâlû's-sâ'ire min şî'ri'l-Mütenebbî* (nşr. Zühdî Yeğen, Beyrut 1950) ve *el-Keşf 'an mesâvî'i şî'ri'l-Mütenebbî* (Kahire 1349); Hâtimî, *er-Risâletü'l-mûdîha* (veya *el-Muvađđiha*) *fi zikri serikâti Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî ve sâkıti şî'rih* (nşr. M. Yûsuf Necm, Beyrut 1965) ve *er-Risâletü'l-Hâtimiyye fî mâ vâfaqa'l-Mütenebbî fi şî'rihi kelâme Aristo fi'l-hikme* (nşr. Fuâd Efrâm el-Bustânî, Beyrut 1931) ve Kâdî Ebû'l-Hasan el-Cürcânî, *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve huşûmih* (Sayda 1331) adlı eserlerini kaleme almışlardır. İbn Vekî, Ebû Mansûr es-Seâlibî, Muhammed b. Ahmed el-Amîdî, İbnü'd-Dehhân, Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, İbn Bessâm eş-Şenterîni ve Bâ-Kesîr el-Hadramî de bu alanda eser ortaya koyanların bir kısmıdır.

Korkîs Avvâd ve Mîhâil Avvâd'ın 1977'de yayımladığı Mütenebbî ve divanıyla ilgili yazma, kitap ve makalelerin listesi 127 sayfadır (*el-Mevrid*, VI/3 [1397/1977], s. 263-390). Listenin bugün itibarıyla daha da uzadığı şüphesizdir. Kitaplardan bazıları şunlardır: Yûsuf el-Bedî, *eş-Şubhu'l-münebbî 'an hayşiyeti'l-Mütenebbî* (nşr. Yâsîn el-Arafât, Dimaşk 1350/1930); Hüseyin Hüsnî, *el-Edebü'l-müebbî fi hayâtî'l-Mütenebbî* (İskenderiye 1917); Kemal Hilmi, *Ebû't-Tayyib el-Mütenebbî* (Kahire 1921); Şefîk Cebri, *el-Mütenebbî mâli'ü'd-dünyâ ve şâgilü'n-nâs* (Dimaşk 1349/1930); Mahmûd Muhammed Şâkir, *Mütenebbî* (Kahire 1976, I-II); Abbas Hasan, *el-Mütenebbî ve Şevkî* (Kahire 1951); Zekî el-Mehâsinî, *el-Mütenebbî* (Kahire 1956); Ma'rûf er-Rusâfi, *Nazra icmâliyye fi hayâtî'l-Mütenebbî* (Bağdat 1959); George Gureyyib, *el-Mütenebbî* (Beyrut 1967); M. Muhammed Hüseyin,

el-Mütenebbî ve'l-Karâmiha (Riyad 1401/1981); Mustafa eş-Şek'a, *Ebû't-Tayyib el-Mütenebbî fi Mısr ve'l-İrâkeyn* (Beyrut 1983); İlyâ Hâvî, *el-Mütenebbî* (Beyrut 1990). Vefatının hicrî takvime göre 1000. yılı (1355/1936) münasebetiyle yazılan bazı eserler de şunlardır: Tâhâ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî* (Kahire 1936); Abdülvehhâb Azzâm, *Zikrâ Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî ba'de elf 'âm* (Bağdat 1936); Muhammed Cevâd, *el-Mütenebbî ba'de elf 'âm* (Bağdat 1936, 1984); İbrâhîm el-Ureyyız, *Fennü'l-Mütenebbî ba'de elf 'âm* (Küveyt 1962, 1974). Başta Francesco Gabrieli olmak üzere Bohlen, Hammer-Purgstall, Régis Blachère, E. Garcia Gomez, S. A. Bonebakker, Louis Massignon, Andras Hamori gibi birçok şarkiyatçı da Mütenebbî hakkında eserler kaleme almıştır (daha fazla bilgi için bk. a.g.e., VI/3 [1397/1977], s. 382-390).

Frederic Gabrieli, Andras Hamori, R. Blachère ve Louis Massignon, ayrıca I. Goldziher, P. Bachmann, W. Björkman, I. J. Krackovskij, M. Canard, J. J. Reiske, Hammer-Purgstall, J. Hell, R. A. Nicholson ve Silvestre de Sacy gibi çok sayıda şarkiyatçı Mütenebbî'nin felsefesi, nebîlik iddiası, devrimci fikirleri, pesimizmi, Arapçılığı, şiirinde Antere etkisi, İsmâiliyye izleri, Maarrî, İbn Zeydün, İbn Hânî ve Bâkî'ye tesirleri, şiirinde tabiat, Bizans-Arap savaşları, Seyfüdevle, Kâfûr, Ebû Şücâ' Fâtik ve diğerlerine yazdığı şiirleri gibi değişik konuları ele alan çok sayıda makale neşretmiştir. Bininci ölüm yılı dolayısıyla bazı şarkiyatçıların yazdığı makaleler, Dimaşk Fransız Enstitüsü'nün yayımladığı *al-Mutanabbî recueil publié à l'occasion de son millenaire* adlı eserde toplanmış (Beyrut 1936), Hasan el-İmrânî *el-Mütenebbî fi dirâsâti'l-müsteşrihine'l-Ferensiyîyn* adıyla bir eser yazmıştır (Beyrut 1415/1994; daha fazla bilgi için bk. a.g.e., VI/3 [1397/1977], s. 382-390).

Vefatının 1000. yıl dönümü münasebetiyle Mütenebbî özel sayısı olarak yayımlanan Kahire Üniversitesi'nin *Şahîfetü Dâri'l-ülûm* adlı dergisinin iki sayısı (Kahire 1936, II/4, III/1); *Mecelletü Mecma'ül-İlmiyyi'l-Arabî bi-Dimaşk*'in iki özel sayısı (Dimaşk 1936; XIV, 1954, III) ve *el-Mevrid* dergisinin özel sayısı (Bağdat 1397/1977, VI/3) başta olmak üzere Arapça dergi ve gazetelerin çoğunda, Ahmed Emîn, İbrâhîm es-Sâmerrâî, Afif Abdurrahman, Selîm el-Cündî, Necdî Nâsîf, Ali el-Cârim, Ahmed el-Bedevî, Ekrem Fâzil, Sibâî Beyyûmî gibi yazarlar tarafından Mütenebbî'yi çeşitli yönlerden inceleyen çok miktarda

makale yazılmıştır (daha fazla bilgi için bk. a.g.e., VI/3 [1397/1977], s. 292-382).

BİBLİYOGRAFYA :

Mütenebbî, *Divân* (nşr. Abdülvehhâb Azzâm), Kahire 1363/1944, tür.yer.; Sâhib b. Abbâd, *el-Emsâlû's-sâ'ire min şî'ri'l-Mütenebbî* (nşr. Zühdî Yeğen), Beyrut 1950; Hâtimî, *er-Risâletü'l-Hâtimiyye fî mâ vâfaqa'l-Mütenebbî fi şî'rihi kelâme Aristo fi'l-hikme* (nşr. Fuâd Efrâm el-Bustânî), Beyrut 1931; Ebû'l-Hasan el-Cürcânî, *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve huşûmih* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm - Ali M. el-Bicâvî), Sayda-Beyrut 1386/1966, s. 82, 183, 216, 441, ayrıca bk. tür.yer.; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Yetimetü'd-dehr*, Dimaşk 1304, I, 8, 78-162; ayrıca bk. tür.yer.; Ebû'l-Alâ el-Maarrî, *Risâletü'l-ğufrân* (nşr. Âişe Abdurrahman), Kahire 1397/1977, s. 423-424; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1353/1934, I, 45, 92; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IV, 102-105; Vâhidî, *Divânü Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî ve fi esnâ'i met-nihi şerhu'l-Vâhidî* (nşr. F. Dieterici), Berlin 1861, s. 148, 160, 206-245, 388 vd., 408 vd., 522-537; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1294, s. 366-374; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 62, 120-125; Yûsuf el-Bedî, *eş-Şubhu'l-münebbî 'an hayşiyeti'l-Mütenebbî* (Ukberî, *Şerhu Divânî'l-Mütenebbî* içinde), Kahire 1308, I, 5-245; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, I, 382-389; II, 302-317; Nâsîf el-Yâzici, *el-'Arfû't-tayyib fi şerhi Divânî Ebi't-Tayyib*, Beyrut 1882, s. 87, 96, 132-163, 376-395; R. Blachère, *La poète arabe al-Mutanabbî*, Paris 1929; a.mlf., "Mütenebbî", *IA*, VIII, 858-862; a.mlf. - [Ch. Pellat], "al-Mutanabbî", *EL* (Fr.), VII, 770-774; Tâhâ Hüseyin, *Ma'a'l-Mütenebbî*, Kahire 1936, tür.yer.; *al-Mutanabbî*, Beyrouth 1936; Ömer Ferruh, *el-Minhâc fi'l-edebî'l-Arabî ve târihih*, Beyrut 1380/1960, s. 216-236; a.mlf., *Târîhu'l-edeb*, II, 455-483; Sezgin, *GAS*, II, 484-497; IX, 290-294; İbrâhîm el-Ureyyız, *Fennü'l-Mütenebbî ba'de elf 'âm*, Küveyt 1974; Şevkî Dayf, *el-Fen ve mezâhibüh*, Kahire 1976, s. 303-351; Mahmûd M. Şâkir, *el-Mütenebbî*, Kahire 1976, I-II, tür.yer.; *A'yânü's-Sî'a*, VIII, 277-281; J. Krackovskij, "Mutanabbî i Abu'l-Ala", *ZVO*, XIX (1909), s. 1-52; F. Gabrieli, "La Vita di al-Mutanabbî", *RSO*, XI (1926-28), s. 27-42; *Şahîfetü Dâri'l-ülûm* (Mütenebbî özel sayısı), II/2, Kahire 1936; M. Hâşim Atyye, "el-Mütenebbî ve Kâfûr", a.e., s. 79-89; Mütellî Kâsım, "el-Vaşf fi şî'ri'l-Mütenebbî", a.e., s. 132-169; Hasan Alvân, "el-Mer'e fi şî'ri'l-Mütenebbî", a.e., s. 188-207; M. Mehdî Allâm, "Felsefetü'l-Mütenebbî fi şî'rih", a.e., III/1 (1936), s. 5-66; Ali Cârîm, "Tumûhu'l-Mütenebbî", a.e., s. 67-76; Sibâî Beyyûmî, "Gazelü'l-Mütenebbî ve nesibü'l-hayâl ve'l-felsefe fih", a.e., s. 132-174; M. Muhyiddin Abdülhamîd, "Hayâtü'l-Mütenebbî tenebbühü (I)", *ME*, VIII/1 (1937), s. 49-57; *MMIAdm.* (Mütenebbî özel sayısı), XXIX/3 (1374/1954); Ahmed Ahmed, "el-Mütenebbî ve Seyfüdevle", a.e., s. 75-92; Ahmed Emîn, "Felsefetü'l-kuvv ve şî'ri'l-Mütenebbî", a.e., s. 92-102; Emîn er-Reyhânî, "el-Mütenebbî resülü'l-urûbe", a.e., s. 102-128; M. İsfâ en-Neşâsîbî, "Ebû't-Tayyib ve n-nühât", a.e., s. 128 vd.; Ahmed Rızâ, "Rûhu't-tumûh fi'l-Mütenebbî", a.e., s. 212 vd.; M. Selîm el-Cündî, "Şekâfetü'l-Mütenebbî ve meşâdirühâ", a.e., s. 391 vd.; J. Daher, "Essai sur le pessimisme chez poète arabe al-Mutanabbî", *Arabica*, IV/1, Leiden 1957, s. 42-54; Muhammed Berrâde, "el-Mütenebbî ve'l-Karmatyye", *el-Bahşû'l-ilmî*, I,

MÜTENEBBİ

Rabat 1964, s. 100-111; M. Muhammed Hüseyin, "el-Mütenebbî ve'l-Karâmiya", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb, Câmi'atü'l-İskenderiyye*, XVIII, İskenderiye 1964, s. 1-47; *el-Mevrid* (Mütenebbî özel sayısı), VI/3, Bağdad 1397/1977; Ekrem Fâzıl, "el-Mütenebbî fi dirâsâti'l-müsteşkin", a.e., s. 43-86; Azîz Ârif, "el-İtticâhü'l-bâtîni fi şîri'l-Mütenebbî", a.e., s. 97-108; Abdülganî el-Mellâh, "Hel ilteka'l-Mütenebbî bi-İbn Cinnî", a.e., s. 141-150; Selmân Hâdî et-Tu'me, "Sîretü'l-Mütenebbî", a.e., s. 155-162; C. Avvâd – Mihâil Avvâd, "Râ'idü'd-dirâse 'an Ebî't-Ṭayyib el-Mütenebbî", a.e., s. 263-390.

İSMAİL DURMUŞ

MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ

(ö. 1235/1819)

Sözlük yazarı ve tarihçi.

Seyyid Ahmed Âsım, Antep'te dünyaya geldi. Doğum tarihini Ebüzziyâ Mehmed Tefvîk ile, Antep'te gördüğü bir şiir mecmuasına dayanan Hikmet Turhan Dağlıoğlu 1169 (1755) olarak kaydedenler. Semerkantlı Şeyh Osman'ın soyundan gelen şair Husûlî Efendi'nin torunu ve Antep'in tanınmış âlim ve şairlerinden Antep Şer'iyye Mahkemesi başkâtibi Mehmed Cenânî Efendi'nin oğludur. Ataları arasında *Nazmü'l-leâl* yazarı Şeyh Ahmed Şihâbî Efendi ile Çarpınlı hattat Şeyh Ahmed Efendi gibi şair, luğatçı ve hattat birçok şahsiyet vardır.

Ahmed Âsım Antep'te iyi bir eğitim gördü. Arapça, hat ve dinî ilimleri tahsil etti. Şiir ve edebiyatı babasından ve o sırada Antep'te olan Kilisli Rûhî Mustafa Efendi'den öğrendi. Antep Mahkemesi Kalemî'ne devam ettiği sırada bir taraftan da tanınmış âlim ve şairlerin meclislerinde bulundu. Daha sonra Antep mukâtaası mutasarrıfı Battalzâde Mehmed Nûri Paşa'nın divan kâtibi oldu (1203/1788-89). Sarayla arası açılan Mehmed Nûri Paşa hakkında idam hükmü çıkınca Antep'te çatışmalar başladı. Bu sırada Âsım Efendi de çok sıkıntı çekti ve Kilis'e kaçtı. *Târih*'inde (II, 227) bu felâket sonunda bütün malını ve servetini kaybettiğini, Antep'in zengin bir ailesinden olduğu halde sıkıntıya düştüğünü, özellikle kütüphanesinin yağma edilmesinden büyük üzüntü duyduğunu anlatır. Kilis'te sekiz ay kadar kaldıktan sonra geçim sıkıntısı yüzünden ailesiyle kardeşlerini Antep'e gönderdi, kendisi 1204'te (1789-90) İstanbul'a hareket etti.

Âsım Efendi'nin ilim âleminde adının duyulmasına vesile olan çalışması, 1205-1212 (1791-1797) yılları arasında tercüme ettiği ve III. Selim'e sunduğu *Tibyân-ı*

Nâfi' der Terceme-i Burhân-i Kâtî' adlı eseridir. Padişah bunun üzerine "Sefâret, Vekâyi' tahriri ve nâmenüvislik" gibi bir görevle kendisine hareket-i dâhil rütbesiyle bir medrese ruusu ve ev verilmesini, ayrıca 300 kuruş maaş bağlanmasını emretti. *Târih*'inde (II, 72) kendisine bağlanan 300 kuruşluk arpalıktan istifade etmemesi için Şeyhülislâm Topal Atâullah Mehmed Efendi'nin Tirsiniklioğlu'nun tasarrufunda bulunan Pravadi kazasını tevcih ettiğini, başlangıçta 50-60 kuruş aldığı halde zamanla bunu da alamadığını belirtir. III. Selim'in Âsım Efendi'ye verdiği ev çıkan bir yangın sırasında yanınca padişah kendisine yeniden ihsan ve atıyelerde bulundu. Arapça öğrenmek isteyenler için *Tuhfe-i Vehbî'*ye nazîre olarak 1213'te (1798) *Tuhfe-i Âsım*'ı yazan Âsım Efendi bir müddet sonra da Halepli İbrâhim b. Mustafa el-Mudarî'nin *Nazmü's-sire* (*Siyer-i Halebî*) adlı Arapça kitabının tercümesini tamamladı ve III. Selim'e takdim etti. 1215'te (1800-1801) yine III. Selim'in yardımıyla Mısır üzerinden Hicaz'a gitti ve Medine'de hocası Abdullah Necib Efendi ile görüşerek onun tavsiyesiyle *Şerh-i Siyer-i Halebî'*yi yazdı (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2299). Dönüşte Şam ve Halep'e uğradı, oradan 1216'da (1801-1802) Antep'e ve Maraş'a gitti. İstanbul'a ailesiyle birlikte döndü ve Üsküdar'da Nuhkuyusu'ndaki evine yerleşti. İstanbul'a geldiği günlerde çok sıkıntı çekti, III. Selim ile II. Mahmud'dan yardım gördü. 9 Şevval 1215'te (23 Şubat 1801) kendisine Molla Gürânî Mescidi'nde ders okutma ruhsatı verildi. 1222'de (1807) Âmir Efendi'nin yerine vak'anüvis oldu, ölünceye kadar bu görevde kaldı. 15 Rebülevvel 1229'da (7 Mart 1814) Süleymaniye müderrisi iken Selânik kadılığına gönderildi (Şânîzâde, II, 215). Selânik'ten döndükten sonra 9 Safer 1235 (27 Kasım 1819) tarihinde İstanbul'da vebadan öldü; Karacaahmet Mezarlığı'nda Harmanlık'tan Miskinler'e giden yolun sağ tarafındaki set üzerine defnedildi.

Âsım Efendi başarısını en çok sözlükçülük alanında göstermiş, Farsça ve Arapça'dan Türkçe'ye çevirdiği iki eserle "Mütercim" unvanını almış, ayrıca vak'anüvis sıfatıyla yazdığı eser ve yaptığı tercümelele tarih alanında adını duyurmuştur. Üç dilde şiir yazacak kadar güçlü bir edip olan Âsım Efendi'nin, *Tibyân-ı Nâfi'* ile *Kâmus Tercümesi*'nin önsözünde yer alan şiirleri bu alandaki maharetini göstermeye yeterlidir. Ayrıca *Mecmûa-i Ebyât u Eş'âr*'da şiirleri vardır (Süleymaniye Ktp.,

Hüseyin Kâzım Kadri, nr. 161, vr. 13^a, 15^a, 90^a). *Tibyân-ı Nâfi'*in önsözünde bulunan, en tanınmış gazeline Sünbülzâde Vehbi bir nazîre yazmıştır. Âsım Efendi'nin bestelenmiş bazı şiirleri de vardır.

Eserleri. 1. *Burhân-ı Kâtî' Tercümesi* (*Tibyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-ı Kâtî'*). Muhammed Hüseyin b. Halef-i Tebrîzî tarafından yazılan Farsça sözlüğün tercümesidir. Âsım Efendi önsözünde *Kâmûsü'l-Acem* diye isimlendirdiği, fakat *Burhân-ı Kâtî' Tercümesi* diye anılan bu sözlükte Farsça kelimelerle birlikte astronomi, astroloji, felsefe, tasavvuf ve hendese gibi ilimlere dair bilgilerin de bulunduğu belirtilir. Tercüme yapıldığında sadece aslına bağlı kalmamış, otuzdan fazla sözlükten yararlanarak eseri farklı bir tertibe sokmuştur. Birçok yazma nüshası bulunan *Burhân-ı Kâtî' Tercümesi* birkaç defa basılmış, yeni harflerle son neşrini Mürsel Öztürk ve Derya Örs gerçekleştirmiştir (Ankara 2000; ayrıca bk. BURHÂN-ı KÂTÎ'). **2. *Kâmus Tercümesi*** (*el-Okyânûsü'l-basit fi tercemeti'l-Kâmûsü'l-muhîl*). Firûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhîl* adlı Arapça sözlüğünün Türkçe'ye tercümesidir. Âsım Efendi'ye bu büyük çalışmayı Medine'de iken hocası Abdullah Necib Efendi tavsiye etmiştir. Beş yılda tamamlanan eser 1814'te II. Mahmud'a takdim edilmiş ve hemen basılması için ferman çıkmıştır (Şânîzâde, II, 217). Âsım Efendi, *el-Kâmûs*'u çevirirken Murtazâ ez-Zebidî'nin *Tâcü'l-'arûs* adlı şerhinden de faydalanmış, âyet, hadis ve şiir örnekleri vermiş, ayrıca *el-Muḥkem*, *el-'Ubâb* gibi kaynaklardan yeni kelimeler ve anlamlar eklemiştir. Âsım Efendi, tercümesinde Arapça kelimelere Türkçe karşılık bulmakta büyük gayret ve titizlik göstermiştir, dolayısıyla eser Türkçe'nin de zengin bir sözlüğü niteliğindedir. Özellikle bitki ve hayvan adları gibi bilinmesi güç kelimelerin tesbitinde yöre ağızlarından da yararlanmıştır. Birkaç defa basılan *Kâmus Tercümesi* üzerinde (I-III, İstanbul 1230-1233, 1268-1272; I-IV, 1304-1305; I-III, Kahire 1250) çeşitli çalışmalar yapılmıştır (bk. el-KÂMÛSÜ'L-MUHÎT'). **3. *Tuhfe-i Âsım***. Arapça öğrenmek isteyenler için hazırlanan manzum bir sözlüktür (Bulak 1254). 1251 beyitten oluşan eserin girişinde iki mesnevi, alfabenin her harfiyle kafiyeli altmış altı kıta, sonunda da üç mesnevi vardır. Eser tarif edilen eşyanın mâna ve medlûlüne göre fasıllara ayrılmıştır. **4. *Târih***. Âsım Efendi'ye vak'anüvislik teklif edildiğinde *Kâmus Tercümesi*'nin bütün zamanını aldığı öne sürerek kabul etmemişse de ikna edilerek 9